

ISTRAŽIVANJA MIGRACIJA

UDK:314.74(497.5)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 19. 05. 2005.
Prihvaćeno: 06. 06. 2005.

SAŠA BOŽIĆ

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb
sasa.bozic@imin.hr

IVAN BURIĆ

Puls, Zagreb
ivan.buric@puls.hr

Migracijski potencijal Hrvatske – mikroanalitički aspekti

SAŽETAK

Autori postavljaju kriterije odabira modela mjerenja migracijskog potencijala, izabiru model te ga primjenjuju na Hrvatsku. Utvrđuju praktičnu i znanstvenu relevantnost hrvatskoga slučaja, posebno njegovu važnost za poboljšanje izabranog modela. Usredotočuju se na primjenu mikroanalitičkog modela procjene migracijskog potencijala u Srednjoj i Istočnoj Europi, autora Heinza Fassmanna i Christiane Hintermann. Primjenjujući njihov model autori su procijenili da je ukupni migracijski potencijal Hrvatske 12,5%, tj. 460.000 osoba starijih od četrnaest godina. Vjerojatni migracijski potencijal prema istome modelu obuhvaća 2,5% populacije starije od četrnaest godina, tj. ukupno 92.000 osoba, a stvarni migracijski potencijal 0,4% populacije RH starije od četrnaest godina, tj. ukupno 14.700 osoba. Potencijalni migranti pripadaju i u hrvatskom slučaju mlađem dijelu populacije koja pred sobom ima još velik dio radnog vijeka, a značajno su zastupljeni i nezaposleni neoženjeni/ne udane te visokoobrazovane osobe. Dobiveni podaci također pokazuju da su regije s najvećim postotkom potencijalnih migranata one s najmanjim udjelom u BDP-u, a ne regije geografski najbliže potencijalnim imigracijskim zemljama. Autori ukazuju i na potrebu integriranja istraživačkog modela migracijskog potencijala. Objašnjavajuće postavke modela koji se temelje na teorijskim pretpostavkama korisnosti mjesta i subjektivno očekivane korisnosti, često se međusobno nadopunjuju prilikom interpretacije dobivenih podataka, a hrvatski slučaj pokazuje da su osobno migracijsko iskustvo te analitička mezo-razina važni za razumijevanje stvaranja migracijskih preferencija.

KLJUČNE RIJEČI: migracija, migracijski potencijal, Hrvatska, migracijske teorije

1. Uvod: znanstvena i praktična relevantnost utvrđivanja migracijskog potencijala

Određivanje »migracijskog potencijala«¹ lokalnih zajednica, regija ili zemalja jedan je od najtežih, ali i znanstveno i praktično najrelevantnijih zadataka na području istraži-

¹ Migracijski potencijal je termin koji se u suvremenim međunarodnim studijama migracija upotrebljava prvenstveno za procijenjene kontingente potencijalnih međunarodnih migranata, a ne za potencijalni ukupni »saldo» emigracija i imigracija određene zemlje u određenom vremenu, uključujući i unutarnje migracije te zemlje. Premda bi bilo logičnije i ispravnije u ovom slučaju govoriti o emigracijskom potencijalu, zbog usporedivosti podataka i ukupnih nalaza služit ćemo se novijom međunarodnom terminologijom. Najvjerojatniji razlog uporabe termina migracijski umjesto emigracijski potencijal u suvremenim studijama potencijalnih migracijskih kontingenata nalazi se u činjenici da su istraživači uglavnom iz tipičnih imigracijskih zemalja, a ispitanici iz emigracijskih zemalja. Zbog politizirane perspektive emigracije i imigracije (tj. procjene važnosti činjenice iseljavanja ili useljavanja) autori se uglavnom odlučuju za uporabu »neutralnijeg« terminu – tj. za migraciju.

vanja migracija. Naime, vrlo je teško postojećim metodama i instrumentarijem predviđati ponašanje i djelovanje velikih populacija. Intervjui, ankete, promatranja i službene statistike koje govore o dosadašnjim zabilježenim kretanjima stanovništva, te službene procjene o ekonomskim potrebama imigracije tradicionalnih imigracijskih zemalja, do sada su omogućavali samo grubu aproksimaciju stvarnog broja budućih migranata. Zbog toga je procjena migracijskog potencijala znanstveno iznimno relevantna jer zahtijeva usavršavanje ukupnih objašnjavajućih modela migracija, a time i postojećih mikroanalitičkih i makroanalitičkih metoda predviđanja nastanka stvarne migracijske populacije.

Procjena migracijskog potencijala relevantna je i praktično jer omogućuje predviđanje i uvođenje mjera zadržavanja populacije ili reguliranja migracijskog toka, kako na lokalnoj i regionalnoj tako i na državnoj razini. Ona se izravno može rabiti za pripremu programa strategije migracijske politike, za pripremu amortiziranja demografskoga, ekonomskoga i socijalnoga gubitka, ali i za računanje eventualnoga povratnog ekonomskog i sociokulturnog dobitka kada se novac i znanje na izravan ili neizravan način počnu vraćati emigracijskom području. Procjena migracijskog potencijala može pomoći i pri utvrđivanju utjecaja imigracije na demografski potencijal migracijskih populacija u tipičnim imigracijskim zemljama,² pogotovo ako se uzme u obzir sve važniji utjecaj transnacionalnih obiteljskih veza migranata te njihovo generiranje ne samo transnacionalnih socijalnih veza (Faist, 2000), već i planiranih obiteljskih migracija u svrhu jačanja migrantskih zajednica.

Ukupna znanstvena i praktična relevantnost utvrđivanja migracijskog potencijala upućuje i na važnost pojedinačnih slučajeva emigracijskih zemalja koji se mogu i moraju upotrijebiti za komparativne studije te usavršavanje mjerenja i predviđanja motivacije i akcije migranata, kao i ukupnih migracijskih tokova. Pritom je posebno važno uključivanje mikroanalitičkog pristupa određenja migracijskog potencijala koji ispituje konkretne aktere, tj. potencijalne migrante (te se pritom ne služi sekundarnim podacima) te koji je do sada, zbog dominacije makroekonomskih studija u području istraživanja ukupnih migracijskih tokova, bio uglavnom zapostavljen. Slučaj hrvatskoga migracijskog potencijala odnosno njegovo ispitivanje omogućit će predstavljanje dodatnih elemenata u prosudbi primjenjivosti i transferabilnosti najrelevantnijih pristupa istraživanju migracijskog potencijala. U ovom se radu usredotočujemo na kriterije odabira pristupa istraživanju migracijskog potencijala na primjeru jednog izabranog modela, kao i na procjenu relevantnosti hrvatskog slučaja za daljnja istraživanja migracijskog potencijala. Naši su ciljevi:

1. Utvrditi kriterije odabira, odabrati i primijeniti jedan istraživački model migracijskog potencijala na hrvatski slučaj.
2. Utvrditi hrvatski migracijski potencijal izabranim modelom.
3. Utvrditi praktičnu, sociopolitičku relevantnost podataka o hrvatskom migracijskom potencijalu.
4. Utvrditi relevantnost hrvatskog slučaja za razvitak primijenjenog modela.

² U hrvatskom slučaju, demografskog potencijala migrantskih zajednica u Austriji, Njemačkoj, Švicarskoj i Švedskoj.

Pretpostavke istraživača migracijskog potencijala, pogotovo ako preferiraju mikroanalitičke aspekte, izravno su povezane s migracijskim teorijama. Socijalni i profesionalni položaj, motivacija, preferirana odredišta, transnacionalna umreženost prostora podrijetla, migracijska povijest obitelji, oblici socijalnih veza potencijalnih migranata itd., nisu samo varijable koje utječu na odluku o migraciji u konkretnom slučaju, već i temeljne varijable nekih migracijskih teorija. Stoga je nužno uputiti na vezu migracijskih teorija i istraživačkih modela migracijskog potencijala koji su eksplicitno ili implicitno proizašli iz pretpostavki pojedinih migracijskih teorija.

2. Makroanalitički ili mikroanalitički pristup istraživanju migracijskog potencijala? Migracijski potencijal i migracijske »teorije«

Pojedina područja istraživanja migracija, posebice njihovih socijalnih i političkih konzekvenci (npr. transnacionalne veze i transnacionalno ekonomsko, socijalno i političko djelovanje migranata), obilno su zastupljena u novim istraživanjima i publikacijama. Teorije se migracija, međutim, i dalje rijetko ispituju i nadograđuju,³ a od početka devedesetih (Massey, Arango, Hugo, Kouaouci, Pellegrino i Taylor, 1993) još nema vrednijih pokušaja kojima bi se barem potražio put prema sveobuhvatnoj teoriji migracija. U skladu je s tim i činjenica da su se do sada i istraživački modeli migracijskog potencijala samo sporo razvijali i teško integrirali.

Najvažniji razlog spora i raspršena razvoja istraživačkog modela migracijskog potencijala jest *ad hoc* konstrukcija takvih modela koja nastaje zbog želje nalogodavca da na brz i jeftin način dođe do procjene broja novih imigranata. Naručitelji pritom imaju naglašene ekonomske ili političke interese pa ne čudi da briga za metodološku kvalitetu i razvitak istraživanja migracija pritom ne igra najvažniju ulogu. No činjenica je i da svaki *ad hoc* pripremljen model ipak počiva na pretpostavkama različitih teorijskih pristupa istraživanju migracija.

2.1. Makroanalitički modeli i migracijske teorije

Makroekonomski pristup istraživanju migracija, a posebice neoklasični pristup rezultirao je makroanalitičkim istraživačkim modelima migracijskog potencijala. Ovdje je naglasak na planiranju i razmišljanju radnika koji uvijek reagiraju racionalno na razlike u plaćama u različitim prostorima, bez obzira radi li se o regijama, zemljama ili kontinentima. Migracija je tako jednostavno premještanje rada u skladu s potrebama tržišta (Ritchey, 1976: 364). Posljedica premještanja rada jest i stvaranje pretjerane ponude potencijalnih radnika u područjima visokih plaća, što dovodi do pada plaća i kružnog kretanja rada. Neki autori »obogatili« su taj praktični ali siromašni objašnjavajući model. Todaro (1976) je tvrdio da se razlika u plaćama svakako mora nadopuniti i kalkuliranjem vjerojatnosti pronalaženja posla pa je tako mjerenje nezaposlenosti na lokalnoj, regionalnoj i nacionalnoj razini korigiralo modele predviđanja migracijskih tokova. No

³ Dovoljno je pregledati suvremene uvodnike u studije migracija (npr. Oderth, 2002; Brettell i Hollifield, 2000) koji obiluju citatima literature teorija migracija starih i nekoliko desetljeća, a ne mogu ponuditi značajnije radove u tom području u posljednjem desetljeću.

suvremeni autori primjećuju (Boyle, Halfcree i Robinson, 1998) da su čak i najsofisticiraniji modeli koji se temelje na razlikama primanja ograničeni u svom dometu te da se u brojnim slučajevima ne mogu primijeniti niti na radnu migraciju.⁴ Zato i ne čudi da se migracijska teorija kasnije počela okretati drugim objašnjavajućim modelima.

Usprkos tome suvremeni istraživači nisu napustili makroanalitičke modele računanja migracijskog potencijala zbog njihove praktičnosti i brze primjenjivosti. Tako npr. neki autori (Frantzmeyer i Brücker, 1997; Brücker, 2000) uračunavaju razlike u BDP-u prema paritetima kupovne moći, razlike u stopama zaposlenosti između Njemačke i južноевропских zemalja te uključuju i dosadašnje stope imigracije u Njemačku. No autori su pokušali proširiti model i uključiti podatke o veličini već prisutne migrant-ske populacije iz postojećih tradicionalnih emigracijskih zemalja, kao i utjecaj zakonodavstva implicirajući važnost obiteljskih veza tj. lančane migracije te percepcije prepreka pri imigraciji među potencijalnim migrantima. Očigledno i istraživači koji se primarno oslanjaju na makroanalitičke modele uočavaju važnost činilaca koji su tipičniji za pristupe koji naglašavaju migracijsku mezorazinu (obiteljske mreže, zavičajne mreže i sl.). Slično razmišljaju Sinn, Falig i Werding (2001), koji polaze od pretpostavke da veličina određene strane populacije ukazuje na već postojeće razlike u primanjima između Njemačke i dotične emigracijske zemlje te tu razliku u svakom slučaju uračunavaju. Njoj pridružuju i *output gap*, tj. razliku između promatranog BDP-a te potencijalno ostvarljivog BDP-a u slučaju potpunog iskorištavanja činioca proizvodnje. Kada je *output gap* malen, tada je i gospodarska konjunktura u dobroj stanju, a potražnja za novom radnom snagom velika. Oni prvi put uključuju i pravne činioce, poput pravnog položaja emigracijske zemlje prema EU te tome sukladan pravni status potencijalnih migranata iz tipičnih emigracijskih zemalja. No čak i Sinn i suradnici upućuju na učinke umrežavanja starijih i potencijalnih migranata, posebno vode računa o kontingentima već postojećih migrantskih skupina te neizravno upućuju na potrebu uključivanja mikroanalitičkih pretpostavki u istraživanje migracijskog potencijala.

2.2. Mikroanalitički modeli i migracijske teorije

Ni jedna makroanalitička studija ne može sa sigurnošću tvrditi hoće li migranti zaista i pratiti logiku koju su nametnuli sami istraživači te je zato upućivanje na mikroanalitičke modele oblik nadogradnje makroanalitičkih studija. Sami mikroanalitički modeli, međutim, ne zanemaruju neoklasični ekonomski pristup pri predviđanju migracijskih tokova. Mikroekonomske neoklasične teorije tretiraju migrante kao ulagače u humani kapital, kao konzumente, a u ekonomiji kućanstva kao proizvođače (Krieger, 2004). Mikroekonomske neoklasične teorije utvrđuju implikacije neoklasičnih pretpostavki na mikrorazini i prate ponašanja migranata i potencijalnih migranta u skladu s tvrdnjama neoklasičnih ekonomista o očekivanim kretanjima prema razlikama u primanjima, zaposlenosti, obiteljskoj ekonomiji i sl. Pritom se migracija tretira kao investicija koja povećava resurse, ali i koja ima svoje troškove te koja daje i povratnu vrijednost (Sjaastad, 1962). Osnovna ideja i dalje počiva na maksimiranju prihoda, ali je definicija prihoda sada nadrasla usko poimanje prihoda kao plaća (Borjas, 1989) te uključuje i uračunavanje različitih oblika troškova. Teorije ljudskog kapitala tako uzimaju migraciju kao ukupni

⁴ Zbog ograničenja prostora, ovdje uključujemo samo neke od najrelevantnijih objašnjavajućih modela.

ulog pojedinca koji se temelji na kratkoročnim i dugoročnim očekivanjima dobiti (Boyle, Halfcree i Robinson, 1998).

No suvremeni mikroanalitički modeli provjeravanja migracijskog potencijala ipak se ne temelje na mikroekonomskim neoklasičnim teorijama, već izrastaju iz drugih pristupa, prije svega na socioekonomskim i sociopsihološkim teorijama, posebno na bihevioralnim. Za te modele posebno su važni radovi Wolperta (1965) i Leeja (1966). Wolpert (1965) tako ustvrđuje da se migracije ne mogu objašnjavati samo racionalnim ponašanjem »maksimirajućih agenata«, već se istraživači prije svega moraju usredotočiti na osobne težnje i njihovo zadovoljenje. Akterima optimalnost ekonomske odluke ne znači puno izvan konteksta osobnog zadovoljstva. Zato Wolpert (1965: 60) razvija koncept korisnosti mjesta (*place utility*) i tvrdi da će pojedinci migrirati prema mjestu koje im je sveukupno prikladnije ukoliko im mjesto boravka ili neko alternativno odredište ne omogućuju takvu korist. Ključnu ulogu pritom igra integracija pojedinca u mjestu boravka te način definiranja korisnosti koji u ovom slučaju nadilazi samo ekonomske pogodnosti i mogućnosti. Lee (1966) zaključuje da je pritom najvažnije odrediti činioce temeljene na karakteristikama odredišta i podrijetla koje zapravo određuju migraciju. Kao i u konceptu korisnosti mjesta, i ovdje se naglasak stavlja na mjesto podrijetla i na odredište. Odluka o migriranju ovisi prvenstveno o posljedicama kombinacije privlačnih (*pull*) i potisnih (*push*) činilaca, ali se ta odluka komplicira i mogućnostima interveniranja i preprekama poput obiteljskih veza u zemlji emigracije ili ukupnih troškova preseljenja. Pritom se nikako ne smije zaboraviti da objektivni uvjeti lokacija ne determiniraju migracijsko ponašanje, već njihova percepcija među migrantima.

Usprkos »dubokoj zrelosti« i mnogobrojnim problemima tog objašnjavajućeg modela, njegova popularnost nije opala u posljednjim desetljećima. Tako su Fassmann i Hintermannova (1997) odlučili konstruirati svoj mikroanalitički istraživački model migracijskog potencijala na prikazanim pretpostavkama. Percepcija vlastite situacije, kao i osobna motivacija izbijaju u prvi plan pri operacionalizaciji cijelog modela (Fassmann i Hintermann, 1997: 11). No autori uviđaju da percepcija prednosti i prepreka nije dovoljna za objašnjenje same migracije te uvode i indikatore koji upućuju na konkretno ponašanje potencijalnih migranata nakon uvida u situaciju tj. na njihovo informiranje o imigracijskoj zemlji, konkretno traženje radnog mjesta i mjesta stanovanja, poznavanje stranih jezika i sl. S obzirom na razlike u zastupljenosti konkretnih aktivnosti potencijalnih migranata, oni ukupni migracijski potencijal dijele još i na vjerojatni te konačno i na stvarni migracijski potencijal te na taj način »obogaćuju« i sofisticiraju jednostavnu *pull-push* shemu u predodžbama potencijalnih migranata.

Sličan pristup pri provjeri migracijskog potencijala ima i IOM (1999), no ovdje se naglasak stavlja na migraciju kao proces s različitim fazama i oblicima te je percepcija korisnosti lokaliteta samo jedan od elemenata koji se uzimaju u obzir. Posebno se ističu tri vrste migracija: tradicionalna trajna migracija, dugoročna privremena i kratkotrajna radna koja uključuje sezonski rad i prekograničnu pokretljivost (IOM, 1999: 15). IOM (1999) upućuje na konkretno socijalno ponašanje koje je posljedica većeg broja činilaca. Migracijske mogućnosti razlikuju se ne samo prema percepciji korisnosti mjesta i izračunu prepreka na putu prema korisnijima, već i prema konkretnim socijalnim vezama pojedinaca i obitelji. Takvo ponašanje nije samo posljedica uvida u situaciju, već

aktivno djelovanje pojedinaca i skupina s najrazličitijim ciljevima. Percepcija migracijskih mogućnosti još uvijek nije dovoljna za objašnjenje same migracije. IOM (1999) zato uvodi i mjerenje snage odluke o migraciji koja nije isključivo vezana za percepciju korisnosti. Ta studija upućuje na nov objašnjavajući model koji se počeo razvijati na temeljima bihevioralne teorije migracija.

SEU⁵ model ili model subjektivno očekivane korisnosti razvija se od početka osamdesetih godina 20. stoljeća (De Jong i Fawsett, 1981; Kalter, 1997). De Jong i Fawsett (1981) napominju da pojedinac nije samo maksimirajući *homo oeconomicus* te posebno ističu inovativnost, vanjske prepreke i restrikcije, procjene, evaluaciju i sl. Pojedinac izabire u okvirima postavljenih opcija, a one su moguće na tri razine. Pojedinac tako razmišlja u okvirima pitanja otići ili ostat; na drugoj razini u okviru udaljenosti ciljnog odredišta; te na trećoj razini u okviru pitanja konkretnog mjesta ciljnog odredišta. Korisnost različitih alternativnih akcija rezultat je subjektivnog evaluacijskog procesa, a on može uključiti i socijalni status, zdravlje, individualnu autonomnost, moralnost itd. Potencijalni migrant tako može korak po korak odbacivati apstraktne mogućnosti akcije i približavati se realnijim opcijama, pa tako i realnijim ciljanim odredištima.

Krieger (2004) u svome modelu provjere migracijskog potencijala polazi upravo od procesa aktualizacije i realizacije migracije. U početnoj fazi postoji inercija i nevoljnost iseljenja. U drugoj se fazi početna »prirodna« inercija prevladava te se mogućnost migriranja stavlja u alternativu mogućih akcija. Sljedeći je korak razvoj konkretne intencije da se migrira, kada se uspoređuju druge mogućnosti te se na kraju razvija i migracijsko ponašanje. Krieger (2004) zato mjeri stavove prema mogućoj migraciji na tri razine – na općoj sklonosti prema migriranju, na temeljnoj namjeri prema migriranju te na čvrstoj namjeri migracije. Takva gradacija pokušava obuhvatiti kako percepciju mogućih koristi migracije tako i intenzitet namjere seljenja te prati proces razvrstavanja odluka prema modelu subjektivno očekivane korisnosti (SEU). Autor pokušava napraviti gradaciju mekših i tvrdih indikatora te postići pouzdane predikcije vjerojatnosti migriranja razlučujući ispitanike koji su u svojim odgovorima konzistentni i logični te koji prolaze spomenuti proces aktualizacije i realizacije migracije.

Svi spomenuti modeli mikroanalitičkog mjerenja migracijskog potencijala imaju svoje praktične i metodološke slabosti i prednosti, no konkretna odluka o primjeni jednoga modela ovisi i o socioekonomskim i političkim posebnostima okoline u kojoj se istražuje. Svi modeli implicitno polaze od interesa institucija, društava i imigracijskih zemalja i uglavnom ne uračunavaju specifičnosti društava i emigracijskih zemalja u kojima potencijalni migrant prolazi proces aktualizacije i realizacije odluke o migriranju.

3. Izbor modela za istraživanje migracijskog potencijala Hrvatske: mikroanalitički pristup Fassmanna i Hintermannove

Kriteriji izbora modela za istraživanje migracijskog potencijala Hrvatske jesu znanstveno razvojne i praktične prirode. Za razliku od makroanalitičkih modela koji se temelje na sekundarnim podacima i posredno procjenjuju stvarni migracijski tok, mikro-

⁵ SEU je skraćenica za *subjective expected utility*.

analitički modeli pokušavaju »aktivno« i izravno procijeniti vjerojatnost akcije samih migranata. Činjenica da su se u znanosti do sada (pa tako i u hrvatskoj znanosti) rjeđe primjenjivali suvremeni mikroanalitički istraživački modeli migracijskog potencijala, upućuje nas na odabir i primjenu takvih istraživačkih modela. Postoji dakako i mogućnost razvijanja vlastita mikroanalitičkog modela, no u uvjetima kada se gotovo odvojeno razvijaju modeli temeljeni na sličnim teorijskim pretpostavkama, plodonosnije je koncentrirati se na njihovo uspoređivanje i usavršavanje nego na razvitak drugih modela.

Kriegerov (2004) je model inovativan i jasno povezan sa suvremenim teorijskim modelima, no to ujedno može biti i problem u slučaju nediferenciranog transferiranja indikatora na nove slučajeve. Prilikom razlučivanja vjerojatnosti migracije pojedinca tj. odvajanja faze inertnosti i vjerojatnosti odluke migriranja, autor uvodi i indikator spremnosti migriranja na osnovi regionalne pokretljivosti, tj. ocjenjuje da bi spremnost na regionalnu pokretljivost unutar države indicirala i veću mogućnost ukupne pokretljivosti, pa tako i međunarodne (Kalter, 2004). Takav način razmišljanja možda je svrsishodan za predviđanje migracijskog potencijala u ostalim zemljama Srednje i Istočne Europe, no za Hrvatsku nije prikladan. Upletanje prisilnih migracija u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini tijekom devedesetih ne omogućuje pouzdanu primjenu tog indikatora na hrvatski slučaj. Mnogobrojni hrvatski građani ne moraju percipirati regionalnu kao stupanj ukupne pokretljivosti jer jednostavno mogu biti ekonomski ili na neki drugi način prisiljeni na povratak na specifična mjesta (npr. mjesta iz kojih su protjerani) koja nisu dio gradacije spremnosti na pokretljivost već dio ostalih ponuđenih mogućnosti preživljavanja. Ona ne mora uključivati i spremnost na pokretljivost prema udaljenim međunarodnim odredištima. Nadalje, velik broj hrvatskih građana posjeduje nekretnine (vile, kćerice, roditeljske kuće i sl.) na atraktivnim jadranskim lokacijama, što Hrvatsku razlikuje od ostalih srednjoeuropskih i istočnoeuropskih zemalja. Odluka o preseljenju mnogih hrvatskih građana, pogotovo onih starijih od 55 godina, može biti temeljena na percepciji ugodnosti (*amenity*), a ne korisnosti (*utility*), što može bitno utjecati na iskrivljenje procjene migracijskog potencijala temeljene na SEU modelu.

IOM-ov (1999) model pokazuje slabosti utoliko što je uvodni indikator o općoj sklonosti prema migraciji postavljen preširoko te je sukladno tome i broj procijenjenih mogućih migranata u Srednjoj i Istočnoj Europi viši negoli u drugim studijama (Fassmann, 2002). S druge strane, IOM (1999) predbacuje Fassmannu i Hintermannovoj (1997) prenamaglašavanje »tvrdih«, ekonomskih indikatora (poput očekivane koristi) te zanemarivanje stvarnih socijalnih veza potencijalnih migranata, posebno obiteljskih.

Važuci prednosti i mane upotrijebljenih pristupa i indikatora spomenutih autora te uvažavajući hrvatske specifičnosti odlučili smo se na primjenu modela procjene migracijskog potencijala kakav nude Fassmann i Hintermannova (1997). Primjena tog modela na hrvatski slučaj donosi prednosti koje uključuju činjenicu da su hrvatske migracije prema razvijenim zapadnim zemljama od šezdesetih, usprkos dodatnim političkim činionicima, primarno socioekonomski utemeljene te se temelje na percepciji korisnosti (a ne samo subjektivno očekivanoj korisnosti). Hrvatski potencijalni migranti imaju dovoljno informacija, pa čak i konkretno znanje o uvjetima »utilizacije« takve korisnosti zbog višedesetljetnih veza s hrvatskim migrantima u tipičnim europskim, ali i prekoceanskim imigracijskim zemljama. Migracija je dio mnogih biografija hrvatskih građana, kao i po-

vijesti obitelji, tako da proces razvrstavanja opcija kakav nudi SEU model može biti lako nadvladan već u prvoj fazi kada se razlučuje sklonost ka inerciji i sedentarnosti nasuprot prostornoj pokretljivosti.

Uz to postoje i praktično-metodološki razlozi koji upućuju na primjenu modela kakav nude Fassmann i Hintermannova (1997). Njihovo istraživanje provedeno je krajem devedesetih u trenutku kada su obuhvaćene zemlje Srednje i Istočne Europe započele s ozbiljnijim političkim približavanjem Europskoj uniji. Ta faza u političkom razvitku prema standardima i članstvu spomenutih zemalja u Europskoj uniji približno odgovara fazi u kojoj se danas nalazi Hrvatska. Percepcija mogućnosti iseljenja ili »privremenog rada« pod utjecajem je konkretnih legalnih mogućnosti zapošljavanja i boravka u zemljama Europske unije koje su bile i ostale primarna odredišta hrvatskih migranata, ali i migranata iz tadašnjih zemalja kandidata za članstvo u Europskoj uniji. Radi usporedivosti podataka⁶ poželjnije je rabiti model čiji su rezultati povijesno više usporedivi na socijalnoj, ekonomskoj i političkoj osnovi. Napokon, Fassmann i Hintermannova (1997) ne zaboravljaju ni političke potisne činioce koji utječu na iseljavanje te uvode i etničko-politički razlog za iseljavanje,⁷ što je za zemlje Srednje i Istočne Europe iznimno relevantno⁸ te se može primijeniti i na Hrvatsku.

3.1. Mikroanalitički model mjerenja migracijskog potencijala Fassmanna i Hintermannove

Fassmann i Hintermannova (1997) velikim dijelom polaze od teorijskih pretpostavki koje se temelje na potisno-privlačnom (*push-pull*) modelu odnosno modelu korisnosti mjesta (*place utility*) te uvažavaju makroekonomske i socioekonomske pretpostavke o utjecaju razlika u primanju i zaposlenosti među emigracijskim i imigracijskim zemljama i regijama na odluku o migriranju. Iz tipičnih izračuna troškova i koristi postavljaju se i osnovne strukturne karakteristike potencijalnih migranata pa se tako očekuje da će migrirati oni koji imaju mogućnost iskorištavanja percipiranog »prinos« migriranja. Prije će migrirati mlađi s očekivanim duljim radnim vijekom te oni koji imaju i realne šanse kapitalizirati svoje seljenje, dakle oni koji mogu dobiti radno mjesto, odnosno oni čije se kvalifikacije ili njihov izostanak može iskoristiti za dobivanje posla, oni koji imaju migracijsko iskustvo, znaju strane jezike te na kraju i oni čiji će troškovi integracije u novu sredinu biti manji. Integracijski troškovi dakako ovise o dobi, spolu, obrazovanju, udaljenosti te postojanju etničke zajednice u imigracijskoj zemlji.

Fassmann i Hintermannova (1997: 10–11) se stoga posebno koncentriraju:

- na »realističnu«⁹ provjeru broja potencijalnih migranata
- na provjeru strukturnih karakteristika potencijalnih migranata

⁶ U tijeku je analiza i usporedba podataka dobivenih našim istraživanjem te istraživanjem koje su proveli Fassmann i Hintermannova (1997).

⁷ Među razloge migriranja uvrštava se tvrdnja »Kao pripadnik nacionalne manjine osjećam se zakinutim.«

⁸ Pogotovo ako se u obzir uzmu etničke tenzije između slovačke i mađarske populacije u dijelovima Slovačke te diskriminacija Roma u cijelom prostoru Srednje i Istočne Europe.

⁹ Pritom se misli na izravno ispitivanje populacije, a ne na procjenu na osnovi sekundarnih podataka.

- na migracijske motive
- na očekivanja potencijalnih migranata.

Autori (Fassmann i Hintermann, 1997) također napominju da se potencijalna i stvarna migracija moraju razlikovati zbog nepredviđenih činilaca koje sami potencijalni migranti ne mogu ukalkulirati zbog informacija koje im nedostaju. Primjerice zakonodavstvo i migracijska politika imigracijskih zemalja često se mijenjaju te izravno utječu na šanse stvarne imigracije potencijalnih migranata. U slučaju procjene migracijskog potencijala stoga je važno utvrditi veličinu populacije koja je spremna na migraciju te populaciju koja čini konkretne korake ka realizaciji migracijskih planova. Unutar populacije koja se već na različite načine priprema za migraciju, također valja razlučiti skupinu koja je ukalkulirala i konkretne zakonske prepreke te poduzela najvažnije korake prema iseljenu, među njima i zatražila dozvolu za boravak ili radnu dozvolu. Stoga Fassmann i Hintermannova (1997) razlikuju:

- ukupni migracijski potencijal
- vjerojatni migracijski potencijal i
- stvarni migracijski potencijal.

U ukupni migracijski potencijal ispitanika uračunavaju se svi ispitanici koji misle na trajni ili privremeni boravak u inozemstvu. Vjerojatni migracijski potencijal uključuje sve koji su već poduzeli određene mjere koje će im omogućiti seljenje, tj. one koji su prikupili informacije o imigracijskoj zemlji, zatražili boravišnu tj. radnu dozvolu, osigurali barem privremeni boravak tj. stan ili se pobrinuli za radno mjesto. Na kraju, stvarni migracijski potencijal uključuje samo one koji su već zatražili radnu ili boravišnu dozvolu.

Nakon utvrđivanja ukupnoga, vjerojatnog i stvarnog migracijskog potencijala, Fassmann i Hintermannova (1997) bave se različitim dimenzijama pretpostavki koje proizlaze iz primjene *push-pull* modela odnosno percepcije korisnosti mjesta. Oni tako predstavljaju sociodemografsku sliku potencijalnih migranata, činioce percipiranog razloga za migraciju, preferenciju odredišta, način realizacije, kao i planirani povratak vrijednosti.

4. Mikroanalitičke dimenzije migracijskog potencijala Hrvatske

Uvažavajući konceptualni i metodološki pristup Fassmanna i Hintermannove (1997) istražili smo migracijski potencijal Hrvatske te se također usredotočili na dimenzije migracijskog potencijala koje imaju objašnjavajuću vrijednost, a koje uključuju sociodemografsku strukturu, preferirana odredišta, razloge za migraciju, način realizacije migriranja te planirani povratak vrijednosti.

Istraživanje je provedeno metodom ankete, posredstvom osobnog intervjua u kućanstvima ispitanika u lipnju 2004. Provedeno je u sklopu standardnog mjesečnog omnibus istraživanja Agencije za istraživanje tržišta i javnog mnijenja »Puls«, na nacionalno reprezentativnom stratificiranom uzorku od 1000 ispitanika starijih od četrnaest godina.¹⁰

¹⁰ Pri izboru naselja kao primarnih jedinica izbora upotrijebljena je PPS metoda (*probability proportionate to size*), što znači da je vjerojatnost izbora jedinice (pojednog naselja) bila proporcionalna veličini naselja s obzirom na broj stanovnika starijih od četrnaest godina. Izbor kućanstava u odabranim naseljima kao sekundarnim

Tablica 1: Sociodemografska struktura uzorka (nakon ponderiranja)

<i>SPOL</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Muškarci	475	47,5%
Žene	525	52,5%
<i>DOB</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
do 24 g	140	14,0%
25–29	80	8,0%
30–39	154	15,4%
40–49	192	19,2%
50 i više	434	43,4%
<i>OBRAZOVANJE</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Bez škole / osnovna škola	352	35,2%
1 do 3 razreda SŠ	185	18,6%
4 razreda SŠ / gimnazija	341	34,2%
Viša škola / fakultet	120	12,0%
<i>RADNI STATUS</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Zaposleni	398	40,1%
Nezaposleni	127	12,8%
Kućanice	67	6,8%
Studenti	94	9,5%
Umirovljenici	308	30,9%
<i>ZANIMANJE (SAMO RADNO AKTIVNI)</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Slobodna profesija	4	0,4%
Stručnjaci i intelektualci	46	5,5%
Viši menadžment, viši rukovoditelji, direktori	24	2,9%
Srednji menadžment	41	5,0%
Službenici	125	15,0%
KV radnici	356	42,7%
NKV radnici	127	15,3%
Poljoprivrednici i ribari	50	6,0%
Ostalo	59	7,1%
<i>BRAČNI STATUS</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Oženjen / Udana	599	59,9%
Neoženjen / Neudana	229	22,9%
Rastavljen / Rastavljena	45	4,5%
Udovac / Udovica	125	12,5%
<i>MJESTO STANOVANJA</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Selo	424	42,4%
Grad	576	57,6%
<i>REGIJA</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Zagreb i okolica	248	24,8%
Sjeverna Hrvatska	179	17,9%
Slavonija	176	17,6%
Lika i Banovina	88	8,8%
Istra, Rijeka i Gorski kotar	119	11,9%
Dalmacija	191	19,1%

jedinicama izbora temeljio se na slučajnom izboru adresa za zadani broj slučajno određenih polaznih točaka (*random starting points method*) i preciznim procedurama izbora kućanstava od polazne točke (*random walk method*). Izbor ispitanika unutar kućanstva zasnivao se na unaprijed propisanom postupku, uporabom TCB (Trolldahl-Carter-Bryant) metode objektivnog odabira osobe za intervju.

Služili smo se dvoetažno stratificiranim uzorkom, pri čemu je stratifikacija obavljena prema sljedećim dvama obilježjima:¹¹

– prema šest tradicionalnih regija koje su definirane kao skup postojećih županija (tako da je postignuto razvrstavanje jedinica izbora prema načelu iscrpnosti i isključivosti);¹²

– prema veličini naselja (četiri veličine: do 2000 stanovnika, 2001–10.000 stanovnika, 10.001 – 100.000 stanovnika i više od 100.000 stanovnika).

Nakon provedenog istraživanja, u cilju postizanja optimalne razine reprezentativnosti uzorka, tj. potpunog usklađivanja sociodemografskih karakteristika ispitanika sa sociodemografskim karakteristikama populacije, izvršeno je ponderiranje podataka. Rabljeni su ponderi konstruirani s obzirom na dob, obrazovanje te broj stanovnika u gradskim i seoskim sredinama (v. tablicu 1).

4.1. Ukupni, vjerojatni i stvarni migracijski potencijal Hrvatske

Osnovni cilj našeg istraživanja, prateći istraživanje Fassmanna i Hintermannove (1997), bio je utvrditi opseg migracijskog potencijala populacije starije od četrnaest godina. Istraživanjem su mjerene tri razine migracijskog potencijala: ukupni migracijski potencijal, vjerojatni migracijski potencijal i stvarni migracijski potencijal (Fassmann i Hintermann, 1997).

Ukupni migracijski potencijal operacionaliziran je na način da ukazuje na ukupan broj ispitanika obuhvaćenih istraživanjem koji su u posljednjih godinu dana razmišljali o tome da zbog određenih razloga isele iz Hrvatske i privremeno se ili trajno nasеле u nekoj drugoj zemlji.¹³ Dakle, ukupni migracijski potencijal zapravo govori o broju osoba koje su u posljednjih godinu dana, bez obzira na to jesu li aktivno poduzele ikakve radnje vezane uz njezinu realizaciju, razmišljale o mogućnosti vanjske migracije kao svojevrsnoj životnoj opciji. Podaci koje smo prikupili istraživanjem ukazuju da je na taj način definiran migracijski potencijal u lipnju protekle godine bio karakterističan za 12,5% obuhvaćenog uzorka. Kako prema popisu iz 2001. broj stanovnika RH starijih od četrnaest godina iznosi 3.683.000, možemo zaključiti da je ukupni migracijski potencijal u to vrijeme obuhvaćao 460.000 osoba starijih od četrnaest godina. Budući da tako određen ukupni migracijski potencijal ne ukazuje na stvarnu vjerojatnost realizacije migracija, već isključivo ukazuje na potencijalnu sklonost migracijama, svim ispitanicima

¹¹ Izvor podataka za okvir uzorka jesu rezultati popisa stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001. Državnog zavoda za statistiku.

¹² Definirane su sljedeće regije: Zagreb i okolica (Grad Zagreb i Zagrebačka županija), Sjeverna Hrvatska (Krapinsko-zagorska, Varaždinska, Koprivničko-križevačka, Bjelovarsko-bilogorska, Virovitičko-podravska i Međimurska županija), Slavonija (Požeško-slavonska, Brodsko-posavska, Osječko-baranjska i Vukovarsko-srijemska županija), Lika i Banovina (Sisačko-moslavačka, Karlovačka i Ličko-senjska županija), Istra, Hrvatsko primorje i Gorski kotar (Istarska i Primorsko-goranska županija), Dalmacija (Zadarsko-kninska, Šibenska, Splitsko-dalmatinska i Dubrovačko-neretvanska županija).

¹³ Pitanje na temelju kojeg je procijenjen ukupan migracijski potencijal glasillo je: »Zanima nas, jeste li u posljednje vrijeme, primjerice u posljednjih godinu dana, razmišljali o tome da, zbog posla ili nekih drugih razloga, iselite iz Hrvatske i da se na određeno vrijeme, ili trajno, nastanite u nekoj drugoj zemlji?«

koji ulaze u kontingent »potencijalnih migranata« postavljeno je pitanje čiji je cilj bio utvrditi razinu njihove subjektivne uključenosti u proces potencijalne migracije.¹⁴ Na taj način izostavljeni su ispitanici s niskom razinom uključenosti u konkretiziranje migracijske akcije, te je time i povećana prediktivna valjanost podataka o vjerojatnom i stvarnom migracijskom potencijalu. Osnovni filter eliminacije činilo je pitanje kojim se od ispitanika tražilo da navedu koliko su često u posljednje vrijeme razmišljali o mogućnosti migracije. Pritom se polazi od pretpostavke da veća učestalost promišljanja o mogućnosti migracije podrazumijeva i veću uključenost u sam proces realizacije migracija, te sukladno tome i veću vjerojatnost konkretiziranja migracijskog kretanja. Rezultati istraživanja ukazuju da od 125 ispitanika koji su izjavili da u posljednje vrijeme razmišljaju o tome da se isele iz Hrvatske i na određeno vrijeme, ili trajno nastane u drugoj zemlji, njih 10,5% o tome razmišlja stalno, 32% često, 38% ponekad, a 18% vrlo rijetko. U skladu s tim, vjerojatni migracijski potencijal provjeren je unutar 82% ukupnoga migracijskog potencijala, tj. na 10,2% ukupno obuhvaćenog uzorka.

Na tako definiranom subuzorku ukupnoga migracijskog kontingenta, vjerojatni migracijski potencijal mjeren je posredstvom pitanja kojim smo od ispitanika tražili da navedu konkretne radnje koje su poduzeli kako bi otišli živjeti u inozemstvo (Fassmann i Hintermann, 1997: 10–11).¹⁵ Sukladno ponuđenim opcijama odgovora na postavljeno pitanje, vjerojatni migracijski potencijal određen je na temelju broja ispitanika koji su izjavili da su poduzeli neki od sljedećih koraka u procesu namjeravane migracije:

- prikupili su informacije o određenoj zemlji
- zatražili su boravišnu odnosno radnu dozvolu
- pobrinuli su se za stan odnosno za smještaj
- pobrinuli su se za radno mjesto.

Prikupljeni podaci govore da je vjerojatni migracijski potencijal temeljen na navedenim kriterijima sredinom protekle godine obuhvaćao 2,5% populacije starije od četrnaest godina, tj. ukupno 92.000 osoba. Na temelju prikupljenih podataka o poduzetim akcijama u konkretiziranju migracije, izvedena je i procjena stvarnoga migracijskog potencijala. Stvarni migracijski potencijal karakterističan je za onaj segment vjerojatnih migranata koji su prije no što je istraživanje provedeno već zatražili boravišnu odnosno radnu dozvolu u nekoj zemlji. Ukupno je 16% pripadnika vjerojatnoga migracijskog kontingenta, tj. 0,4% ukupnog uzorka, do trenutka provedbe istraživanja zatražilo boravišnu dozvolu u nekoj zemlji. Na temelju navedenoga, možemo procijeniti da je u lipnju protekle godine stvarni migracijski potencijal obuhvaćao 0,4% populacije RH starije od četrnaest godina, tj. ukupno 14.700 osoba.

¹⁴ Zbog terminološke jednostavnosti, u daljnjem tekstu osobe kojima je svojstven ukupni migracijski potencijal imenovat ćemo kao »ukupni migracijski kontingent«, osobe kojima je svojstven vjerojatni migracijski potencijal kao »vjerojatni migracijski kontingent«, a osobe kojima je svojstven stvarni migracijski potencijal kao »stvarni migracijski kontingent«.

¹⁵ Pitanje je glasilo: »Jeste li poduzeli već prve korake kako biste otišli živjeti u inozemstvo? Ponuđene su sljedeće opcije odgovora: Ne; Da, prikupio/prikupila sam informacije o zemlji u koju ću ići; Da, zatražio/zatražila sam boravišnu odnosno radnu dozvolu; Da, pobrinuo/pobrinula sam se za stan tj. smještaj; Da, pobrinuo sam se za radno mjesto.

Tablica 2: Vrsta i opseg migracijskog potencijala

VRSTA MIGRACIJSKOG POTENCIJALA	EMPIRIJSKA OPERACIONALIZACIJA	UDIO U UKUPNOJ POPULACIJI
UKUPNI	Osobe koje su posljednje vrijeme, u posljednjih godinu dana, razmišljale o tome da, zbog posla ili nekih drugih razloga, isele iz Hrvatske i da se na određeno vrijeme, ili trajno, nastane u nekoj drugoj zemlji	12,5%
VJEROJATNI	Osobe koje su poduzele sljedeće korake u procesu migracija: – prikupile su informacije o određenoj zemlji – zatražile su boravišnu odnosno radnu dozvolu – pobrinule su se za stan odnosno za smještaj – pobrinule su se za radno mjesto	2,5%
STVARNI	Osobe koje su zatražile boravišnu odnosno radnu dozvolu	0,4%

Demografski i politički gledano, ove su brojke velike. No kada se usporede s podacima za ostale zemlje Srednje i Istočne Europe 1996. – Poljsku, Češku, Slovačku i Mađarsku (Fassmann, 2002), u vrijeme kada njihov ulazak u Europskoj uniju, pa tako i iseljavanje u smjeru najvjerojatnijih imigracijskih zemalja nije bio izgledan do kraja desetljeća, one su prosječno upola manje. Podatak o ukupnome migracijskom potencijalu govori najviše o jednoj mogućoj opciji za mnogobrojne građane nakon što se barem nakratko evaluirala vlastita socijalna i ekonomska situacija. To je prije svega izraz nezadovoljstva percipiranim stanjem. No činjenica da je ta brojka manja negoli u drugim srednjoeuropskim zemljama u sličnoj gospodarskoj i političkoj fazi razvitka, govori i o tome da su hrvatski građani veći realisti kada se radi o mogućnostima realizacije takve opcije. U međuvremenu su postale poznate mjere zemalja Europske unije o odgodi slobodnog naseljavanja i zapošljavanja državljana novih zemalja članica EU, što je također moglo utjecati na slabiji interes za iseljenjem među hrvatskim ispitanicima. Osim toga, hrvatska radna migracija u Europi puno je starija, a broj hrvatskih migranata koji već dulje borave u nekadašnjim imigracijskim europskim zemljama puno je veći. U skladu je s tim i izravna informiranost o (ne)mogućnostima imigracije među hrvatskim građanima veća negoli u zemljama Srednje i Istočne Europe devedesetih.

Puno je važniji podatak o vjerojatnom i stvarnom migracijskom potencijalu jer se radi o populaciji koja će zasigurno barem pokušati emigrirati, bez obzira na pravne i druge prepreke. Hrvatske znanstvene, javne i političke rasprave moraju uključiti činjenicu da najvjerojatnije 92.000 građana već traži način da osigura odlazak iz zemlje, dok je među njima najvjerojatnije 14.700 osoba već poduzelo krajnje mjere kako bi taj odlazak i osigurala.

Kada se ocjenjuje relevantnost hrvatskog slučaja za razvitak modela mjerenja migracijskog potencijala, ponovno se uočava velika razlika između ukupnoga i vjerojatnoga migracijskog potencijala (Krieger, 2004). Tako je vrijednost podatka o ukupnome migracijskom potencijalu s obzirom na realizaciju same migracije i dalje upitna. Čini se da je prijelaz od »razmišljanja« o mogućem preseljenju do njegove aktualizacije i realizacije nedovoljno stupnjevan odnosno da percepcija korisnosti mjesta i samo pona-

šanje potencijalnih migranata nisu odgovarajuće povezani. Tu bi vezu eventualno mogao postići dodatni instrumentarij koji bi jasnije raščlanio faze konkretiziranja migracijskog ponašanja.

4.2. Sociodemografska struktura potencijalnih migranata

Cilj analize sociodemografske strukture ukupnoga migracijskog kontingenta, prateći namjere i postupke Fassmanna i Hintermannove (1997), bio je utvrditi postojanje razlika u odnosu na sklonost migriranju različitih sociodemografskih kategorija stanovništva starijeg od četrnaest godina.¹⁶ U tu svrhu analizirana je spolna, dobna i obrazovna struktura ispitanika, te njihov radni i bračni status, regionalna pripadnost, kao i mjesto stanovanja (grad – selo). Statistički značajne razlike pronađene su u svim navedenim slučajevima osim mjesta stanovanja. Prema prikupljenim podacima migriranju su skloniji muškarci (16,8% svih muškaraca obuhvaćenih istraživanjem) nego žene. Najveću sklonost migriranju iskazuju osobe u dobi do 40 godina (24% svih u dobi do 24 godine, 20% svih u dobi između 25 i 29 godina, 21% svih u dobi između 30 i 39 godina), nezaposlene osobe i studenti. Od svih nezaposlenih obuhvaćenih istraživanjem, 22% njih ulazi u ukupni migracijski kontingent, a od svih obuhvaćenih studenata njih 20%. U pogledu obrazovanja razlike su pronađene između dviju temeljnih kategorija ispitanika – onih koji nisu završili osnovnu školu ili su završili samo osnovnu školu i svih ostalih. Naime, osobe bez završene osnovne škole ili sa završenom samo osnovnom školom pokazuju manju sklonost migriranju – ukupni migracijski potencijal karakterističan je za 8% te sociodemografske kategorije, dok nasuprot tomu, među ispitanicima sa završenim jednim do tri razreda srednje škole sklonost migriranju iskazuje 15% ispitanika, među onima koji imaju završenu srednju školu 14%, a među onima koji imaju završenu višu školu ili fakultet – 18%. Sukladno dobi i radnom statusu, u pogledu bračnog statusa utvrđeno je da sklonost migracijama najviše iskazuju neoženjene/neudane osobe – 22% njih ulazi u ukupni migracijski kontingent. S obzirom na regionalnu pripadnost ispitanika, nešto veću sklonost migriranju od ostalih iskazuju ispitanici s područja Like i Banovine – 20% njih ulazi u ukupni migracijski kontingent, dok u ostalim regijama taj broj varira od 9 do 15%.¹⁷

Kao što smo spomenuli, u pogledu sklonosti migriranju nije pronađena značajna razlika u slučaju mjesta stanovanja – sklonost migriranju pokazuje 10,4% seoskih stanovnika i 13,9% gradskih stanovnika. Dakle, kao srž navedenoga možemo izdvojiti da najveću sklonost migraciji u Hrvatskoj i dalje pokazuju mlađe osobe (do 40 godina starosti), nešto češće muškarci, nezaposlene osobe, osobe koje još nisu zasnovala obitelj, kao i osobe s višim stupnjem obrazovanja.

¹⁶ Sociodemografska struktura vjerojatnoga i stvarnoga migracijskog kontingenta nije analizirana zbog toga što mali broj ispitanika koje obuhvaćaju ta dva tipa migracijskih kontingenata ne omogućuje relevantnu razinu pouzdana zaključivanja.

¹⁷ Prema podacima objavljenima u *Privrednom vjesniku* (9. 5. 2005, br. 3398, str. 5) udio Ličko-senjske županije u ukupnom BDP-u Republike Hrvatske najniži je i iznosi 0,7% ukupnog BDP-a, udio Karlovačke županije u ukupnom BDP-u RH iznosi 2,3%, a Sisačko-moslavačke 2,7%. Dakle, udio Like, Korduna i Banovine kao regije analizirane istraživanjem u domaćem BDP-u iznosi 5,7%.

Tablica 3: Sociodemografska struktura ukupnoga migracijskog kontingenta

	N	%	
Muškarci	80	16,8%	$\chi^2 = 15,651$ df = 2, p < 0,01
Žene	45	8,6%	
do 24 g	34	24,3%	$\chi^2 = 68,628$ df = 8, p < 0,01
25-29	16	20,0%	
30-39	33	21,4%	
40-49	26	13,5%	
50 i više	16	3,7%	
Bez škole / osnovna škola	27	7,7%	$\chi^2 = 17,233$ df = 6, p < 0,05
1 do 3 razreda SŠ	28	15,1%	
4 razreda SŠ / gimnazija	49	14,3%	
Viša škola / fakultet	22	18,3%	
Zaposleni	63	15,8%	$\chi^2 = 49,788$ df = 8, p < 0,01
Nezaposleni	28	22,0%	
Kućanice	4	6,0%	
Studenti	19	20,2%	
Umirovljenici	10	3,3%	
Oženjen / Udana	68	11,3%	$\chi^2 = 33,950$ df = 8, p < 0,01
Neoženjen / Neudana	51	22,2%	
Rastavljen / Rastavljena	4	8,9%	
Udovac / Udovica	3	2,4%	
Selo	44	10,4%	$\chi^2 = 5,4$ df = 2, p = 0,07
Grad	80	13,9%	
Zagreb i okolica	26	10,5%	$\chi^2 = 12,704$ df = 10, p = 0,241
Sjeverna Hrvatska	27	15,1%	
Slavonija	25	14,2%	
Lika i Banovina	18	20,5%	
Istra, Rijeka i Gorski kotar	12	10,1%	
Dalmacija	18	9,4%	

Ti podaci potvrđuju neke glavne pretpostavke istraživanja Fassmanna i Hintermannove (1997), ali i teorijskih modela na kojima njihovo istraživanje počiva. Potencijalni migranti moraju se prije svega tražiti među osobama koje mogu kapitalizirati promjenu mjesta boravka i rada odnosno među onima koji imaju mogućnost iskorištavanja percipiranog »prinos« migriranja. Tako se potencijalni migranti pronalaze češće među mladima koji pred sobom imaju još velik dio radnog vijeka, među osobama koje nemaju jak osjećaj obveze prema obitelji, tj. među mlađim i neoženjenim muškarcima koji su općenito pokretljiviji, kao i među onima koji misle da imaju znanja koja se mogu kapitalizirati na tržištu rada, tj. među obrazovanijima bez obzira na ostvarivost njihovih pretpostavki. Ti podaci također potvrđuju neoklasičnu ekonomsku pretpostavku uključenu u istraživanje Fassmanna i Hintermannove (1997) da će se visok postotak potencijalnih migranata pronaći u regijama s najvećim gospodarskim problemima i visokom stopom nezaposlenosti, kao i među samim nezaposlenima bez obzira na geografski položaj.

No, ti podaci međutim pokazuju da se neka očekivanja Fassmanna i Hintermannove (1997) u hrvatskom slučaju nisu ispunila. Naime, ti autori misle da je vjerojatnije da će regije bliže potencijalnim imigracijskim zemljama imati viši migracijski potencijal jer su troškovi seljenja manji. Geografski položaj tih regija omogućuje lakši sezonski i povremeni rad u tim zemljama. Prema toj tezi najveći postotak potencijalnih migranata trebao bi biti karakterističan za Istru i sjevernu, a ne središnju Hrvatsku. Očigledno je da su za geografsku zastupljenost potencijalnih migranata važniji regionalni ekonomski te vjerojatno socijalni i kulturni činioci, a ne toliko geografska blizina potencijalnim imigracijskim zemljama.

Osobita praktičnopolitička relevantnost tih podataka sadržana je u činjenici da velik broj visokoobrazovanih, kao i studenata razmišlja o napuštanju Hrvatske te i ovo istraživanje potvrđuje visok migracijski potencijal među visokoobrazovanim i studentima (usporedi Adamović i Mežnarić, 2003). Očigledno je da usprkos svim socijalnim i političkim mjerama pojedini dijelovi populacije jače prihvaćaju opciju iseljenja, među njima posebice visokoobrazovani, studenti i nezaposleni.

4.3. Potencijalni razlozi migracija

Uz utvrđivanje ukupnoga, vjerojatnog i stvarnog migracijskog potencijala stanovništva starijeg od četrnaest godina, jedan od osnovnih ciljeva istraživanja, prateći ciljeve Fassmanna i Hintermannove (1997), bio je utvrditi moguće razloge koji osobe sklone migriranju, tj. osobe koje smo odredili kao pripadnike ukupnoga migracijskog kontingenta, mogu motivirati u donošenju odluke o realizaciji migracija. Drugim riječima, istraživanjem smo pokušali utvrditi utjecaj kombinacije potencijalnih privlačnih i potisnih, *pull* i *push* činilaca, kako su ih priredili Fassmann i Hintermannova (1997), koje ti ispitanici drže kao značajne motivatore u slučaju da donesu odluku bilo o trajnoj, bilo o privremenoj migraciji. Najveći broj pripadnika ukupnoga migracijskog kontingenta kao razloge moguće migracije spomenuo je ekonomske okolnosti u inozemstvu, te nezaposlenost ili nemogućnost pronalaska odgovarajućeg posla u struci u Hrvatskoj. Naime, procjena da u inozemstvu imaju veće mogućnosti za bolju zaradu, ili da su u inozemstvu bolji uvjeti rada kao važne razloge za moguću migraciju navelo je 94% ispitanika sklonih migriranju. Nezaposlenost, tj. nemogućnost pronalaska ikakvog posla u Hrvatskoj kao važan razlog za potencijalnu migraciju navelo je 76% ispitanih pripadnika ukupnoga migracijskog kontingenta, a isto je naglasilo njih 66% u pogledu činjenice da u Hrvatskoj ne mogu pronaći nikakav posao. Uz navedeno, više od 50% potencijalnih migranata (54%), pripadnika ukupnoga potencijalnog migracijskog kontingenta, kao mogući razlog trajnog ili privremenog iseljavanja navelo je činjenicu da su u inozemstvu bolje obrazovne mogućnosti. Ostale razloge za moguće trajno ili privremeno iseljavanje važnima smatra manje od 50% ukupnoga migracijskog kontingenta, a među njima najviše su izdvojili političku situaciju u Hrvatskoj, znatiželju/želju za promjenom te činjenicu da u inozemstvu imaju obitelj ili dio obitelji.

Ako se traži zajednički nazivnik razloga za migriranje, onda je to želja za sigurnošću i to prije svega ekonomskom, kao i snaga potisnih ekonomskih činilaca, prije svega nezaposlenosti. Objektivni (nezaposlenost) i subjektivni ekonomski indikatori (percepcija

života u inozemstvu) nadjačavaju »mekane« ili isključivo subjektivne indikatore, što potvrđuje primarnu socioekonomsku prirodu potencijalnih novih hrvatskih migracija te teorijske pretpostavke na kojima se temeljilo istraživanje Fassmanna i Hintermannove (1997). No iracionalni ili subjektivni motivi nisu zanemarivi jer 43% ispitanika (unutar ukupnoga potencijalnog migracijskog kontingenta) ipak očekuje i subjektivne »dobiti« od seljenja te želi doživjeti i upoznati nešto novo. Ti podaci upućuju na moguću potrebu integriranja istraživačkih modela migracijskog potencijala koji se temelje na teorijskim pretpostavkama korisnosti mjesta i subjektivno očekivane korisnosti. Naime, u postojećim modelima mjerenja migracijskog potencijala još uvijek nije razjašnjena lako moguća veza između percepcije korisnosti mjesta i subjektivnih očekivanja te konačno veza između percepcije socioekonomskih činilaca i integrirajućih sociopsiholoških činilaca. Eventualni budući modeli morali bi uzeti u obzir vjerojatnost da se »racionalni« motivi temeljeni na percepciji korisnosti mjesta i motivi subjektivnih očekivanja ne samo isprepleću, već i međusobno objašnjavaju.

Tablica 4: Potencijalni razlozi migracija (ukupni migracijski kontingent)

POTENCIJALNI RAZLOZI MIGRACIJA	Važno	Nevažno	U potpunosti nevažno
U inozemstvu imam veće mogućnosti za bolju zaradu	94%	3%	3%
U inozemstvu su bolji uvjeti rada	94%	4%	2%
Nezaposlenost / ne mogu pronaći nikakav posao	76%	9%	15%
Ne mogu pronaći posao u struci	66%	12%	23%
Obrazovne mogućnosti u inozemstvu su bolje	54%	18%	28%
Politička situacija u Hrvatskoj	43%	25%	31%
Želim doživjeti i upoznati nešto novo; znatiželjan/znatiželjna sam	43%	20%	37%
Imam obitelj ili dio obitelji u inozemstvu	26%	13%	61%
Ekološki problemi u sredini u kojoj živim	23%	18%	59%
U inozemstvu imam veće mogućnosti napredovati u karijeri	8%	16%	13%
Zbog loših obiteljskih odnosa	8%	12%	80%
Kao pripadnik nacionalne manjine osjećam se zaknut	4%	12%	84%

Također valja napomenuti da politički motivi, premda ne značajno, ipak igraju ulogu pri računanju migracije u životne opcije. Percepcija sociopolitičke nestabilnosti određuje u velikom broju slučajeva sklonost k traženju drugih opcija, uključujući i migraciju. Osim toga, moguća je veza između percepcije sociopolitičke nestabilnosti u zemlji boravka i pojačanih očekivanja korisnosti od novih migracijskih odredišta. To ilustrira i prisutnost ispitanika koji ističu osjećaj etničko-političke zaknutosti kao razlog sklonosti prema iseljenju.¹⁸

4.4. Odredišne preferencije

Fassmann i Hintermannova (1997) polazeći od modela korisnosti mjesta posebno se usredotočuju na razloge odabira posebnih odredišta. Nakon utvrđivanja poten-

¹⁸ Ono što hrvatski slučaj ipak razlikuje od drugih srednjoeuropskih zemalja emigracije jest i činjenica da je broj takvih ispitanika gotovo upola manji.

cijalnih razloga mogućih migracija, ispitanici su bili usmjereni na pitanja o određitim preferencijama, te razlozima potencijalnog izbora pojedine zemlje kao određenog područja. U tu svrhu ispitanicima koje smo odredili kao pripadnike ukupnoga migracijskog kontingenta (12,5% ukupnog uzorka) postavljeno je i kontrolno pitanje o tome kolika je, s obzirom na njihovu trenutnu situaciju, vjerojatnost da u doglednom razdoblju zaista isele iz Hrvatske. Njih 52% procijenilo je da je, s obzirom na svoje trenutne životne okolnosti, mogućnost da zaista migriraju malo i vrlo malo vjerojatna. Kao donekle vjerojatnu, mogućnost migracije procjenjuje 21,5% ukupnoga migracijskog kontingenta, a kao jako vjerojatnu ili u potpunosti sigurnu 9%. Na to pitanje nije odgovorilo 18,1% tih ispitanika. Ti podaci pokazuju kako su hrvatski ispitanici »realisti« kada je riječ o realizaciji migracije, što upućuje na dobru informiranost o potencijalnim odredištima, kao i na već postojeće veze s hrvatskim migrantima u tradicionalnim imigracijskim zemljama.

Onim pripadnicima ukupnoga migracijskog kontingenta koji su izjavili da je donekle vjerojatno, jako vjerojatno ili u potpunosti sigurno da će u dogledno vrijeme, trajno ili na određeno vrijeme iseliti iz Hrvatske (30% ukupnoga migracijskog kontingenta) postavljeno je pitanje jesu li donijeli odluku od tome u koju će zemlju iseliti. Njih 44% potvrdno je odgovorilo na to pitanje. Budući da navedenih 44% čini ukupno 13,6% ukupnoga migracijskog kontingenta, što je nedovoljno za pouzdanije zaključivanje o eventualnim određenim preferencijama, pitanje o tome u koju bi zemlju, u slučaju da privremeno ili trajno isele, najradije iselili, postavljeno je svim ispitanicima koji ulaze u ukupan migracijski kontingent. Dakle, pitanje nije postavljeno samo onim ispitanicima koji imaju konkretne planove, već svima koje smo definirali kao one koje karakterizira ukupni migracijski potencijal. Upravo zbog toga podatke o eventualnim odredištima tretiramo kao podatke o određenim preferencijama, tj. kao podatke o smjeru mogućega migracijskog kretanja, a ne kao podatke o područjima ka kojima će biti usmjerena konkretna migracijska kretanja.

Iz tablice 5 uočljivo je da ispitanici koje karakterizira ukupni migracijski potencijal, u pogledu određenog područja, najviše preferencija iskazuju uglavnom prema, za Hrvatsku tradicionalnim migracijskim odredištima. Pritom apsolutno najveći dio njih – 22%, kao određenu preferenciju navodi Njemačku. Švicarsku navodi 8%, a Austriju i Švedsku 7% ispitanika. Od prekomorskih odredišta, ispitanici najviše preferencija pokazuju prema SAD-u i Australiji – 5%. Zanimljivo je da je Novi Zeland, koji je u pogledu iseljavanja posljednjih godina u medijima bio dosta potenciran, kao potencijalno odredište u koje bi iselili kada bi donijeli konkretnu odluku o iseljenju navelo svega 1% ispitanika koji ulaze u ukupni migracijski kontingent.

Predstavljeni podaci pokazuju da je nužno sofisticiranje tog istraživačkog modela migracijskog potencijala. Naše kontrolno pitanje o vlastitoj procjeni vjerojatnosti iseljenja pokazuje da se između ukupnoga i vjerojatnoga migracijskog potencijala može »ugurati« još jedna kategorija, jer 52% ispitanika unutar ukupnoga migracijskog kontingenta ne misli da je njihovo seljenje vjerojatno, a samo 30% ispitanika unutar ukupnoga migracijskog kontingenta misli da takva vjerojatnost postoji. Analitička i prediktivna vrijednost računanja ukupnoga migracijskog kontingenta mogla bi se poboljšati upravo subjektivnom procjenom vlastitih »snaga«, sposobnosti i percepcije objek-

tivnih mogućnosti ispitanika. Tu se ponovno otvara mogućnost objedinjavanja modela koji se temelje na pretpostavkama korisnosti mjesta i subjektivno očekivane korisnosti.

Tablica 5: Odredišne preferencije (ukupan migracijski kontingent)

ODREDIŠTE	%
Njemačka	22%
Švicarska	8%
Austrija	7%
Švedska	7%
Sjedinjene Američke Države	5%
Australija	5%
Italija	5%
Kanada	3%
Velika Britanija	3%
Nizozemska	3%
Novi Zeland	1%

Odabir zemalja koje dolaze u obzir kao moguća migracijska odredišta potvrđuju između ostaloga i činjenicu da u Hrvatskoj postoji »tradicija« iseljavanja te da u imigracijskim zemljama već postoje migrantske skupine spremne na prihvrat novih migranata. Obiteljske i prijateljske veze omogućuju bolje informiranje i vjerojatniji prihvrat te početnu integraciju novih migranata. To potvrđuju i sljedeći podaci.

U pogledu prikupljanja informacija o potencijalnim odredištima, kao izvorima najveći dio (46%) vjerojatnih migranata služio se informacijama koje su mu pružili rođaci ili prijatelji koji žive u zemlji koju smatraju potencijalnim odredištem. Vlastito iskustvo s potencijalnim odredištem izvor je informacija za 35% vjerojatnih migranata, a rođaci ili prijatelji koji žive u Hrvatskoj, a živjeli su u zemlji koju smatraju vjerojatnim odredištem, izvor je informacija za 23% vjerojatnih migranata. Putem prijatelja ili poznanika iz zemlje u koju namjeravaju iseliti informiralo se 20% vjerojatnih migranata, putem hrvatskih novina i časopisa 13%, a putem veleposlanstva i konzulata potencijalnoga migracijskog odredišta njih 10%. Najmanji broj njih informirao se putem elektronskih medija masovne komunikacije i putem knjiga; 9% posredstvom hrvatskih radijskih i televizijskih postaja, 7% posredstvom stranih novina i časopisa, 5% posredstvom knjiga, a 4% vjerojatnih migranata izjavilo je da se o zemlji u koju namjeravaju iseliti informiralo posredstvom stranih radijskih i televizijskih postaja (v. tablicu 6).

Ti podaci još jednom potvrđuju visoku relevantnost mezorazine za objašnjavanje potencijalnih i stvarnih migracija, koja je do sada bila zanemarivana. Rođaci i prijatelji iz domovine koji žive ili su živjeli u zemljama potencijalne imigracije igraju važnu ulogu ne samo u prihvatu i integraciji novih migranata, već i u fazi pripreme za pokretljivost odnosno u fazi u kojoj sedentarnost gubi važnost za formuliranje i realiziranje životnih opcija. Modeli koji pokušavaju obuhvatiti potencijalne migracijske kontingente morali bi biti otvoreniji i za objašnjavajuće modele koji se temelje na teorijama socijalnog kapitala, a koje posebno naglašavaju socijalne i simboličke veze kao stvarne resurse migranata (Faist, 2000). To potvrđuju i neki od činilaca odabira odredišta među

potencijalnim migrantima.¹⁹

Tablica 6: Izvori informacija (vjerojatni migranti)

IZVORI INFORMACIJA	%
Rođaci ili prijatelji iz domovine koji žive u zemlji u koju namjeravam ići	46%
Vlastito iskustvo	35%
Rođaci ili prijatelji u domovini, koji su već živjeli u zemlji u koju namjeravam ići	23%
Prijatelji ili poznanici, stranci iz zemlje u koju namjeravam ići	20%
Hrvatske novine, časopisi	13%
Veleposlanstva i konzulati zemalja u koju namjeravam ići u Republici Hrvatskoj	10%
Hrvatske radijske i televizijske postaje	9%
Strane novine, časopisi	7%
Knjige	5%
Strane radijske i televizijske postaje	4%

Naime, uz definiranje liste odredišnih preferencija, prateći model Fassmanna i Hintermannove (1997) istraživanjem smo željeli utvrditi i potencijalne dodatne *pull* činioce i razloge odabira moguće imigracijske zemlje. Dakle, željeli smo utvrditi koji činioći pri izboru potencijalnog odredišta imaju najveće značenje za osobe sklone migracijama, tj. koji bi činioći utjecali na odluku o izboru migracijskog odredišta. Iz tablice 7 vidljivo je da najveći broj osoba sklonih migriranju (36%) kao razlog odabira pojedinog odredišta navodi sigurnost i političku stabilnost zemlje te povoljnu situaciju na tržištu rada (24%). Postojanje rodbinske povezanosti kao razlog mogućeg izbora određenog odredišta navelo je 13% ispitanika, činjenicu da u potencijalnom odredištu žive prijatelji ili poznanici 13% ispitanika, a isti postotak kao potencijalni *pull* činilac naveo je geografsku blizinu. Prethodno iskustvo s boravkom, kao razlog izbora potencijalnoga migracijskog odredišta navelo je 12% ukupnoga migracijskog kontingenta, a jednostavnost procedure u dobivanju boravišne dozvole 7%.

Tablica 7: Razlozi potencijalnog odabira odredišnog područja (ukupni migracijski kontingent)

RAZLOZI POTENCIJALNOG ODABIRA ODREDIŠTA	%
To je mirna, sigurna i politički stabilna zemlja	36%
Situacija na tržištu rada u toj zemlji je dobra	24%
Prijatelji ili poznanici već žive u toj zemlji	14%
Zbog geografske blizine	14%
Pripadnici obitelji ili rođaci već žive u toj zemlji	13%
Već sam boravio, radio u toj zemlji ²⁰	12%
U toj zemlji je jednostavno dobiti boravišnu dozvolu	7%

¹⁹ Relativno visok postotak onih koji napominju da je osnovni razlog odabira specifičnog odredišta činjenica da im prijatelji, poznanici i rođaci već žive u toj zemlji (27%) upućuje još jednom na relevantnost mezorazine migracijskog procesa.

²⁰ Ovu kategoriju dodali smo originalnome modelu Fassmanna i Hintermannove (1997) zbog činjenice da hrvatski građani imaju veće radno migracijsko iskustvo od građana nekadašnjih istočnoeuropskih komunističkih zemalja koji nisu imali mogućnost radne emigracije te su se u ostale europske zemlje useljavali uglavnom kao izbjeglice.

Odabir tih razloga, kao i podaci o načinu informiranja pokazuju kako je vlastito migracijsko iskustvo vrlo važan činitelj koji omogućuje ponovno uključivanje migracije u životne opcije jer su vjerojatno percipirani troškovi i prepreke seljenja puno niži negoli među ispitanicima bez migracijskog iskustva. Ti potencijalni migranti znaju kako realizirati migraciju u psihološkom i u pravnom smislu.

Nadalje, važna je i činjenica da je relativna većina ispitanika izabrala opciju koja govori o sigurnosti i političkoj stabilnosti imigracijske zemlje. Taj podatak govori prije svega o percepciji važnosti određenih vrijednosti među potencijalnim migrantima. Velik broj potencijalnih migranata očigledno cijeni i traži sigurnost i stabilnost država blagostanja, a već smo spomenuli da je jedan od važnih potisnih tj. *push* činitelja i percepcija sociopolitičke nestabilnosti u Hrvatskoj te da ona u velikom broju slučajeva određuje sklonost k traženju drugih opcija, uključujući i migraciju. Zemlje s uređenim i djelotvornim zakonodavstvom, dobrim sustavom zdravstvene i socijalne zaštite koji je otvoren i migrantima, privlačne su i potencijalnim hrvatskim migrantima.

Za razliku od istočnoeuropskih zemalja u kojima gotovo polovina ispitanika preferira opciju geografske blizine (Fassmann i Hintermann, 1997), ona za hrvatske ispitanike nije toliko važna pri razmišljanju o potencijalnim odredištima, usprkos geografskoj blizini potencijalnih imigracijskih zemalja – Italije i Austrije. Hrvatske migracije imaju i dugu povijest prekomorskog iseljavanja, a obiteljske veze održavaju se i s članovima obitelji u udaljenim imigracijskim zemljama.

4.5. Planirani povrat vrijednosti

Na kraju nas je zanimalo kako potencijalni migranti namjeravaju iskoristiti planiranu dobit odnosno na koji će način vratiti vrijednost uloženu u samu migraciju. Služeći se opcijama koje su ponudili Fassmann i Hintermannova (1997) dobili smo sljedeće rezultate:

Tablica 8: Planirani povrat vrijednosti

NAČINI TROŠENJA ZARAĐENOG NOVCA	%
Financiranje svakodnevnog života (stanarina, roba široke potrošnje)	78%
Obrazovanje djece	64%
Gradnja ili kupnja kuće	43%
Slanje novca u domovinu	35%
Kupnja stana	32%
Kupnja skupih proizvoda (auto i sl.)	31%
Osnivanje vlastitog poduzeća	26%

Najrelevantniji podatak odnosi se na planirano financiranje svakodnevnoga života. Velik broj potencijalnih migranata (78%) očigledno bi preseljenje koristio za preživljavanje, što još jednom potvrđuje dominaciju ekonomskih činitelja pri kalkuliranju migracije kao životne opcije. Percepcija korisnosti mjesta na taj način posebno dobiva na važnosti pri razmatranju migracijskog potencijala Hrvatske. Slično je i s podacima o planiranoj gradnji kuće, kupnji kuće ili stana. Velik broj potencijalnih migranata oči-

gledno misli da je migracija opcija koja omogućuje konačno rješenje stambenog pitanja. Rješenje stambenog pitanja već je dulje vrijeme među prioritetima trošenja zarade hrvatskih migranata (usporedi Mesić, 1991).

Nadalje, potencijalnim hrvatskim migrantima iznimno je važno obrazovanje djece, što upućuje na činjenicu da je i u hrvatskom slučaju prostorna pokretljivost vjerojatno dio socijalne pokretljivosti koja se može generacijski ispuniti. Hrvatski migranti općenito imaju visoke obrazovne težnje kada je riječ o njihovoj djeci (Božić, 2000) jer uviđaju važnost obrazovanja za poboljšanje socioekonomskog statusa obitelji.

Opciju osnivanja vlastitog poduzeća izabrao je respektabilan broj ispitanika, što upućuje na promišljanje potencijalnih migranata o vlastitoj ekonomskoj neovisnosti i boljim ekonomskim perspektivama u budućnosti, kao i vjerojatno na jači poduzetnički duh među hrvatskim građanima u doba ekonomske liberalizacije hrvatskoga gospodarstva.

5. Zaključak: migracijski potencijal Hrvatske – praktična i znanstvena relevantnost hrvatskog slučaja

Ukupni migracijski potencijal Hrvatske prema upotrijebljenome modelu (Fassmann i Hintermann, 1997) koji zapravo govori o broju osoba koje su u posljednjih godinu dana, bez obzira na to jesu li aktivno poduzele ikakve radnje vezane uz njezinu realizaciju, razmišljale o mogućnosti vanjske migracije kao svojevrsnoj životnoj opciji, bio je karakterističan za 12,5% obuhvaćenog uzorka. Prema popisu iz 2001. zaključili smo da ukupni migracijski potencijal obuhvaća 460.000 osoba starijih od četrnaest godina. Vjerojatni migracijski potencijal prema istome modelu obuhvaća 2,5% populacije starije od četrnaest godina, tj. ukupno 92.000 osoba. Na temelju prikupljenih podataka o poduzetim akcijama u konkretiziranju migracije izvedena je i procjena stvarnoga migracijskog potencijala te on iznosi 16% pripadnika vjerojatnoga migracijskog kontingenta, tj. 0,4% ukupnoga uzorka. Na temelju navedenoga procijenili smo da stvarni migracijski potencijal obuhvaća 0,4% populacije RH starije od četrnaest godina, tj. ukupno 14.700 osoba.

Podatak o ukupnome migracijskom potencijalu govori o jednoj mogućoj ali važnoj opciji za mnogobrojne građane koji su barem nakratko evaluirali vlastitu socijalnu i ekonomsku situaciju. Taj podatak govori o nezadovoljstvu populacije vlastitim i ukupnim ekonomskim stanjem. No činjenica je i da su hrvatski građani realisti kada se radi o mogućnostima realizacije migracije, jer 52% ispitanika koji razmišljaju o odlasku vjeruje kako ta opcija nije realistična te je i ukupni broj potencijalnih migranata manji negoli u drugim srednjoeuropskim zemljama u sličnoj gospodarskoj i političkoj fazi razvitka.

Puno je važniji podatak o vjerojatnome i stvarnome migracijskom potencijalu, jer je to dio populacije koji će zasigurno barem pokušati emigrirati bez obzira na pravne i druge prepreke. Hrvatske znanstvene, javne i političke rasprave moraju računati s činjenicom da će najvjerojatnije 92.000 građana potražiti ili da već traži rješenja za odlazak u druge zemlje, dok je među njima najvjerojatnije 14.700 osoba koje su već poduzele krajnje mjere kako bi taj odlazak i osigurale. Kada se ocjenjuje relevantnost hrvatskog slučaja za razvitak modela mjerenja migracijskog potencijala, važno je naglasiti da je i hrvatski slučaj potvrdio veliku razliku između ukupnoga i vjerojatnoga migracijskog potencijala (Krieger, 2004). Prijelaz od »razmišljanja« o mogućem preseljenju

do njegove aktualizacije i realizacije nedovoljno je stupnjevan odnosno percepcija korisnosti mjesta i samo ponašanje potencijalnih migranata nisu odgovarajuće povezani.

Potencijalni migranti nalaze se među onima koji žele kapitalizirati promjenu mjesta boravka i rada odnosno među onima koji imaju mogućnost iskorištavanja percipiranog »prinosu« migriranja. Tako su potencijalni migranti češće mlađi dio populacije koja pred sobom ima još velik dio radnog vijeka, osobe koje nemaju jak osjećaj obveze prema obitelji, tj. mlađi i neoženjeni muškarci. Potencijalni migranti nalaze se i među onima koji misle da imaju znanja koja se mogu kapitalizirati na tržištu rada, tj. među obrazovanijima, bez obzira na ostvarivost njihovih pretpostavki. Naši podaci također potvrđuju pretpostavke uključene u istraživanje Fassmanna i Hintermannove (1997) da će se velik broj potencijalnih migranata pronaći u regijama s najvećim gospodarskim problemima i visokom stopom nezaposlenosti, kao i među samim nezaposlenima bez obzira na geografski položaj, no ne potvrđuje i pretpostavku da će regije geografski bliske imigracijskim zemljama imati i najviši postotak potencijalnih migranata. U hrvatskom slučaju to je središnja Hrvatska, odnosno Lika i Banovina.

Zajednički nazivnik razloga za migriranje jest želja za ekonomskom i sociopolitičkom sigurnošću (koju pružaju države blagostanja, uglavnom tradicionalne europske imigracijske zemlje), kao i snaga potisnih ekonomskih činilaca, prije svega nezaposlenosti. Objektivni (nezaposlenost) i subjektivni ekonomski indikatori (percepcija života u inozemstvu) nadjačavaju subjektivne indikatore, ali subjektivni motivi nisu zanemarivi jer 43% ispitanika (unutar ukupnoga potencijalnog migracijskog kontingenta) ipak očekuje i subjektivne »dobiti« od seljenja te želi »doživjeti i upoznati nešto novo«. Dobiveni podaci ukazuju na potrebu integriranja istraživačkog modela migracijskog potencijala. Objašnjavajuće postavke modela koje se temelje na teorijskim pretpostavkama korisnosti mjesta i subjektivno očekivane korisnosti često se međusobno nadopunjuju prilikom interpretacije dobivenih podataka. Integracija modela morala bi, međutim, uključiti i analitičku mezorazinu, jer se i u ovom slučaju potvrdilo da je utjecaj prijatelja i rođaka s migracijskim iskustvom vrlo važan za uključivanje migracijskih opcija u životne planove, za percepciju realističnosti migriranja te na kraju i za konkretan čin seljenja.

LITERATURA

- ADAMOVIĆ, Mirjana i MEŽNARIĆ, Silva (2003). »Potencijalni i stvarni 'odljev' znanstvenog podmlatka iz Hrvatske: empirijsko istraživanje«, *Revija za sociologiju*, god. 34, br. 3-4, str. 143-160.
- BORJAS, George J. (1989). »Economic Theory and International Migration«, *International Migration Review*, god. 23, br. 1, str. 457-485.
- BOYLE, Paul, HALFCREE, Keith i ROBINSON, Vaughan (1998). *Exploring Contemporary Migration*. New York – Harlow: Longman.
- BOŽIĆ, Saša (2000). *Kroaten in Wien: Immigranten und Integration im Zusammenhang mehrschichtiger ethnischer Beziehungen*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- BRETTELL, Caroline B. i HOLLIFIELD, James F. (2000). *Migration Theory: Talking across Disciplines*. New York – London: Routledge.
- BRÜCKER, Herbert (2000). *Studie über die Auswirkung der EU-Erweiterung auf die Beschäftigung und die Arbeitsmärkte in den Mitgliedstaaten – Final Report, Part 1: Analysis*. Bruxelles.

- DE JONG, Gordon F. i FAWCETT, James T. (1981). »Motivations for Migration: An Assessment and a Value-Expectancy Research Model«, u: Gordon F. De Jong i Robert W. Gardener (ur.). *Migration Decision Making: Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries*. New York: Pergamon Press, str. 13–58.
- FAIST, Thomas (2000). *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford: Clarendon Press.
- FASSMANN, Heinz (2002). »EU-Erweiterung und Arbeitsmigration nach Deutschland und Österreich: Quantitative Vorhersagen und aktuelle Entwicklungstendenzen«, *IMIS-Beiträge*, 2002, br. 19, str. 65–88.
- FASSMANN, Heinz i HINTERMANN, Christiane (1997). *Migrationspotential Ostmitteleuropa: Struktur und Motivation potentieller Migranten aus Polen, der Slowakei, Tschechien und Ungarn*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- FRANTZMEYER, Fritz i BRÜCKER, Herbert (1997). »Europäische Union: Osterweiterung und Arbeitskräftemigration«, *DIW Wochenbericht*, Berlin, 5/97.
- IOM (1999). *Migration Potential in Central and Eastern Europe*. Geneva: International Organisation for Migration.
- KALTER, Frank (1997). *Wohnortwechsel in Deutschland*. Opladen: Leske+Budrich.
- KRIEGER, Hubert (2004). *Migration Trends in an Inlarged Europe*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- LEE, Everett S. (1966). »A Theory of Migration«, *Demography*, god. 3, br. 1, str. 45–57.
- MASSEY, Douglas S., ARANGO, Joaquin, HUGO, Graeme, KOUAOUICI, Ali, PELLEGRINO, Adela i TAYLOR, J. Edward (1993). »Theories of International Migration: A Review and Appraisal«, *Population and Development Review*, god. 19, br. 2, str. 431–466.
- MESIĆ, Milan (1991). »Radni migranti: iskustvo, povratak, razvitak«, u: Milan Mesić i sur. *Vanjske migracije i društveni razvitak*. Zagreb: IMIN, str. 91–110.
- ODERTH, Reidar (2002). *An Introduction to the Study of Human Migration: An Interdisciplinary Perspective*. Lincoln: Writers Club Press.
- RITCHEY, P. Neal (1976). »Explanations of Migration«, *Annual Review of Sociology*, god. 2, br. 2, str. 363–404.
- SINN, Hans-Werner, FLAIG, Gebhard i WERDING, Martin (2001). *EU-Erweiterung und Arbeitskräftemigration: Wege zu einer schrittweisen Annäherung der Arbeitsmärkte*. München: Ifo-Institut für Wirtschaftsforschung.
- SJAASTAD, Larry A. (1962). »The Costs and Returns of Human Migration«, *The Journal of Political Economy*, god. 70, br. 1, str. 80–93.
- TODARO, Michael P. (1976). *Internal Migration in Developing Countries*. Geneva: International Labour Office.
- WOLPERT, Julian (1965). »Behavioural Aspects of the Decision to Migrate«, *Papers of the Regional Science Association*, god. 15, br. 1, str. 159–169.

Saša Božić, Ivan Burić

CROATIA'S MIGRATION POTENTIAL – MICRO-ANALYTIC ASPECTS

SUMMARY

The authors set criteria for the selection of a model for measuring migration potential; they select and apply such a model to Croatia and determine the practical and scientific relevance of the Croatian case, especially its significance for the improvement of the chosen model. The authors concentrate on the application of Heinz Fassmann's and Christiane Hintermann's micro-analytic model for the estimation of East-Central Europe's migration potential. After applying this model, they estimate Croatia's total migration potential at 12.5%, i.e. 460,000 persons older than fourteen. The probable migration potential is estimated at 2.5%, i.e. 92,000 and the real migration potential at 0.4% of the population above fourteen, i.e. 14,700 persons. In Croatian case as well, the younger population (which can still utilise its labour capacity), as well as unemployed, unmarried and highly educated persons, are more likely to consider emigration. The data show also that the regions with the lowest share in GNP have the highest percentage of potential migrants and not the regions which are geographically the closest to potential immigration countries. The authors stress the necessity to integrate migration potential research models. The explanatory assumptions of migration potential research models, based on place utility and subjective expected utility, often overlap when used to interpret the data. Furthermore, the Croatian case shows that personal migration experience and the analytical mezzo level must be considered in order to gain an understanding of the creation of migration preferences.

KEY WORDS: migration, migration potential, Croatia, migration theories

Saša Božić, Ivan Burić

POTENTIELS MIGRATOIRES DE LA CROATIE – ASPECTS MICROANALYTIQUES

RÉSUMÉ

Les auteurs fixent les critères de choix d'un modèle d'évaluation du potentiel migratoire, sélectionnent et appliquent un modèle pour la Croatie. Ils établissent l'intérêt pratique et scientifique de l'étude du cas croate, en particulier quant à l'amélioration du modèle choisi. Les auteurs se concentrent sur l'application du modèle microanalytique d'évaluation du potentiel migratoire en Europe centrale et de l'Est de Heinz Fassmann et Christiane Hintermann. A l'issue de leur étude, les auteurs chiffrent le potentiel migratoire global de la Croatie à 12,5%, soit 460.000 personnes âgées de plus de 14 ans. Le potentiel probable d'après le même modèle englobe 2,5% de la population de plus de 14 ans, soit au total 92.000, et le potentiel migratoire réel représente 0,4% de la population de la République de Croatie âgée de plus de 14 ans, soit au total 14.700 personnes. Les migrants potentiels appartiennent, dans le cas croate comme dans les autres, à la population jeune, disposant d'un avenir professionnel, avec un fort pourcentage de célibataires et de titulaires de diplômes d'université. Les données obtenues montrent également que les régions présentant le plus fort pourcentage de migrants potentiels sont celles qui affichent la plus faible participation au PIB, et non pas les régions géographiquement les plus proches des pays de destination. Les auteurs soulignent également la nécessité d'intégrer le modèle d'étude du potentiel migratoire. Les prémisses explicatives du modèle se basant sur les hypothèses théoriques de profitabilité des lieux et de leur profitabilité attendue subjectivement se complètent souvent mutuellement lors de l'interprétation des données obtenues, et le cas croate montre que l'expérience migratoire personnelle et le niveau analytique intermédiaire sont importants pour la compréhension des préférences migratoires.

MOTS CLÉS: migration, potentiel migratoire, Croatie, théories migratoires